

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 33, 2023.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 33, 2023.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 33, 2023.

UDK 78:929Radulović-Vulić M.

Sonja MARINKOVIĆ*

MUZIKOLOŠKI RAD JELENE MANJE RADULOVIĆ-VULIĆ

Sažetak: Cilj rada je predstavljanje i kritičko sagledavanje jednog dijela muzikološkog opusa Manje Radulović-Vulić, koji obuhvata njene tri obimne istoriografske studije, posvećene razvoju muzičke kulture na tlu Crne Gore, počev od praistorije do kraja XVIII vijeka. Decenije njenog predanog istraživačkog rada rezultirale su obimnim (prva knjiga 249, druga 356 i treća 480 stranica), vrlo brižljivo i bogato opremljenim knjigama, u kojima su sabrana, sistematizovana i interpretirana znanja iz ove oblasti. Mada su tokom proteklih dvadesetak godina od objavljivanja prve dvije knjige, odnosno petnaestak od pojave treće, one bile obavezni dio akademske literature, na njih u Crnoj Gori nema reakcija u smislu dijaloga, dopuna ili osporavanja, što posredno, takođe, govori o temeljnosti i zaokruženosti ostvarenog poduhvata. Ovaj rad je motivisan potrebom da se otvori rasprava o nekim značajnim pitanjima za razumijevanje i pozicioniranje autorkinog doprinosa.

Ključne riječi: muzikologija, istorija muzike, crnogorska muzika, interdisciplinarnost, praistorija, stari vijek, srednji vijek, novi vijek

---

* Prof. dr Sonja Marinković, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Fakultet muzičke umetnosti, Katedra za muzikologiju

Među pionirima muzikoloških¹ istraživanja u Crnoj Gori Manji Radulović-Vulić² pripada posebno mjesto. Ona, po dugotrajnosti svog angažmana i obimu doprinosa ne samo da se nalazi među prvima koji su se sistematski bavili historiografskim istraživanjima muzike na tlu Crne Gore, nego se s razlogom mora istaći da se sve do danas, i poslije petnaest godina od njene smrti i brojnih objavljenih knjiga na ovom polju, bez ikakve rezerve može konstatovati da su rezultati njenog rada bez premca. Mada postoji potreba da bude istražen i vrednovan njen ukupan muzikološki rad u oblastima esejistike, muzičke kritike, publicistike i leksikografije, u ovom članku pažnja će biti usmjerena na tri objavljene kapitalna izdanja: dva toma knjige *Drevne muzičke kulture*

¹ U ovom radu odrednice *muzikološka istraživanja* i *muzikologija* korišćene su u užem značenju pojma, kao određenja naučne discipline u kojoj je težište na muzičkoj historiografiji. Mada je diplomirala na nastavničkom odsijeku Muzičke akademije u Beogradu, Manja Radulović-Vulić se usavršavala u oblasti muzikologije na pariskoj Sorboni, a muzikološkim istraživanjima sistemski se posvećuje počev od sredine sedamdesetih godina prošlog vijeka. Prethodnika i savremenika u istraživanjima na muzikološkom polju Manja Radulović-Vulić ima samo u Milošu Miloševiću (Cf. Miloš Milošević. *Muzičke teme i portreti*. Podgorica: CANU, 1983). Drugi napisi uglavnom nijesu imali karakter naučnih radova. Generacije školovanih muzikologa — Vesna Ivanović, Jelena Jovanović-Nikolić — dolaze znatno kasnije.

² Jelena Radulović-Vulić je tokom života objavljivala pod imenom Manja Radulović-Vulić, i pod tim imenom je njen rad sagledavan u jugoslovenskim leksikografskim publikacijama (Cf. Krešimir Kovačević, (gl. urednik). *Leksikon jugoslavenske muzike 2*, Zagreb: JLZ „Miroslav Krleža”, 1984, 239). Ona je bila i član uredništva ove publikacije i autor velikog broja jedinica. U *Muzičkoj enciklopediji* JLZ 1–3 (1971–1977) njeno ime se ne spominje. U radu na ovom kapitalnom jugoslovenskom projektu kao autori jedinica iz Crne Gore pojavljuju se Cvjetko Ivanović (istovremeno i član Redakcije u prva dva toma Enciklopedije), Jovan Milošević, Ratko Đurović i Niko S. Martinović. Preglednu jedinicu posvećenu crnogorskoj umetničkoj muzici napisala je Gordana Krajačić i u njoj je dat sažet prikaz razvoja, od početaka XIX vijeka do savremenosti (Cf. Gordana Krajačić. „Crnogorska muzika. Umjetnička muzika”. U Krešimir Kovačević (gl. urednik). *Muzička enciklopedija 1* (drugo izdanje). Zagreb: JLZ, 1971, 378–379). Treba podsjetiti da u vrijeme objavljivanja prvog toma enciklopedije još uvijek nije bila osnovana Muzička akademija u Crnoj Gori i da je u SFRJ Crna Gora, posljednja među republikama, visoku muzičku školu dobila tek 1980. godine, takođe zahvaljujući upornosti i zalaganju Manje Radulović-Vulić, njenog osnivača i prvog dekana.

*Crne Gore*³ i, kao njihov logičan nastavak, *Muzička kultura Crne Gore XIII–XVIII vijek*.⁴ Upravo ovim obimnim preglednim radovima, koji se odnose na dug vremenski period, od praistorije do kraja XVIII vijeka, autorka utemeljuje crnogorsku muzičku historiografiju i na potpuno nov način baca svjetlo na drevnu prošlost. Recenzije knjiga⁵ i evaluacija stručne javnosti dale su pozitivan sud o vrijednosti ovog nesvakidašnjeg poduhvata, i danas ne postoji potreba za preispitivanjem tih sudova. Cilj ovog rada je da pokrene diskusiju o nekim bitnim pitanjima, koja su tada otvorena, prije svega, u metodološkom smislu i tako doprinese tumačenju ostvarenog poduhvata.

Da bi se razumio značaj istraživanja Manje Radulović-Vulić, dovoljno je pomenuti nekoliko podataka koji ilustruju koliko je njen rad na polju muzičke historiografije u Crnoj Gori inovativan i temeljan. U drugom izdanju *Muzičke enciklopedije* (1971), u odrednici koja se odnosi na Crnu Goru, historiografski pregled razvoja umjetničke muzike počinje događajima iz XIX vijeka,⁶ a trinaest godina kasnije, u *Leksikonu jugoslavenske muzike* (1984) ovim saznanjima dodata su dva kratka pasusa teksta, u kojima se pominju građenje kotorskih orgulja (1488),⁷ prve knjige štampane s kraja XV vijeka na Cetinju ili Obodu,⁸ sedam liturgijskih inkunabula venecijanskog izdavača L. A. Đunte (kraj XV i početak XVI vijeka), sačuvanih u samostanu sv. Klare u Kotoru,⁹ te petnaest orgulja građenih mahom u priobalnom području, što se tumači kao

³ Manja Radulović-Vulić. *Drevne muzičke kulture Crne Gore I–II*. Cetinje: Univerzitet Crne Gore, Muzička akademija Cetinje, 2002.

⁴ Manja Radulović-Vulić. *Muzička kultura Crne Gore, XIII–XVIII vijek*. Podgorica: CANU, 2009.

⁵ Recenzenti su bili Vlastimir Peričić, Nikola Hercigonja, Rajko Vujačić i Sonja Marinković.

⁶ Gordana Krajačić, nav. djelo.

⁷ Na ove podatke je u svojim radovima ukazao Miloš Milošević.

⁸ Naučni skup *Crnojevića štamparija i staro štamparstvo* održan je na Cetinju 1989. godine, a zbornik je publikovan u Podgorici 1994, dakle poslije objavljivanja *Leksikona*.

⁹ Naučni skup *Skriptoriji i manastirske biblioteke u Crnoj Gori* organizovan je na Cetinju 1989. godine i na njemu se V. Gugić bavio tumačenjem povijesnog okvira rada Franjevačke biblioteke sv. Klara u Kotoru, a M. Milošević i G. Brajković inkunabulama i postinkunabulama.

svjedočanstvo postojanja „značajne prakse u oblasti crkvene muzike”.¹⁰ Međutim, ovaj stav o značaju crkvene tradicije (anonimnog) autora jedinice u ovom leksikonu nije potkrijepljen odgovarajućom obradom leksikografske jedinice „Crkvena muzika”, u kojoj se Crna Gora ni ne pominje.¹¹ Slično je i u drugim pregledima razvoja muzičke kulture na tlu nekadašnje Jugoslavije, poput onih iz pera hrvatskog historičara Josipa Andreisa¹² i slovenačkog muzikologa Dragotina Cvetka.^{13,14} Knjige Manje Radulović-Vulić predstavljaju, dakle, prvi pokušaj obuhvatnog sagledavanja puteva razvoja muzičke kulture na prostoru Crne Gore. Njihov zadatak bio je da prazne, neispisane stranice u ovdašnjoj kulturnoj svijesti ispune sadržajima, informacijama, tumačenjima koja će biti kontekstualizovana, kao i da postave i otvore brojna pitanja. Treba

¹⁰ „Crna Gora. Umjetnička muzika.” U: Krešimir Kovačević (gl. urednik). *Leksikon jugoslavenske muzike 1*, Zagreb: JLZ „Miroslav Krleža”, 1984, 154–156.

¹¹ „Crkvena muzika.” U isto, 138–151. Jedinica sadrži preglede navedene abecednim redom: Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Makedonija, Slovenija i Srbija, a oni posvećeni Hrvatskoj i Srbiji imaju najveću dužinu.

¹² U opsežnom pregledu, koji prati geografsku logiku od zapada prema jugu (602–644), Crna Gora je dobila stranicu i po teksta (tek nešto više od Kosova, jer je ovoj autonomnoj pokrajini, za razliku od Vojvodine, posvećena posebna, jedna stranica teksta). I Andreisov tekst u ovoj knjizi se odnosi na crnogorski XIX i XX vijek. Cf. Josip Andreis. *Povijest glazbe 3*. Zagreb: Liber, Mladost, 1976, 642–643.

¹³ Cvetko „prostor južnoslovenskih zajednica” sagledava kao prostor nastao naseljavanjem slovenskih plemena na Balkanskom poluostrvu tokom 6. i 7. vijeka, što je kao proces zaokruženo, po njegovom shvatanju, dolaskom Bugara krajem 7. vijeka i formiranjem prve bugarske države (681. godine). Cvetko dalje ukazuje da su se dešavale mnoge prostorne promjene i sa susjedima, ali i u međusobnim sukobima južnoslovenskih plemena, ali ipak smatra da se može govoriti o postojanju „ove zajednice potom kroz vekove i sve do danas”, ističući da nju predstavljaju Slovenci, Hrvati, Srbi, Bugari i Makedonci. Dragotin Cvetko. *Južni Slovenci u istoriji evropske muzike* (prev. Marija Mitrović). Beograd: Nolit, 1984, 15–16.

¹⁴ U izvjesnom smislu može se govoriti o nešto drugačijem konceptu izlaganja Roksande Pejović. Mada je njena knjiga posvećena istoriji muzike jugoslovenskih naroda i odnosi se na vrijeme od naseljavanja Slovena na Balkansko poluostrvo do XVIII vijeka, u uvodu za srednjovjekovnu muzičku kulturu autorka daje sažeti (tri stranice teksta) osvrt na razvoj umjetnosti, počev od kulture Lepenskog vira (oko 5.000 godina prije naše ere) do grčkih i rimskih spomenika. Cf. Roksanda Pejović. „Muzika slovenskih plemena u vreme njihovog dolaska na Balkansko poluostrvo”. U: *Istorija muzike jugoslovenskih naroda*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1983, 3–5.

posebno podvući da je vrlo revolucionarna bila odluka autorke da se pri koncipiranju knjiga ne polazi od ideje nacionalne istoriografije¹⁵, i to se odnosi i na vrijeme kada su njena istraživanja započeta (sredina sedamdesetih godina prošlog vijeka), i na trenutak njihovog objavljivanja (2001, 2009). Tako je znalački i provokativno problematizovan jedan od, do tada, neupitnih koncepata muzičke istoriografije na južnoslovenskom području.¹⁶

Posebno je u tom smislu intrigantna prva knjiga ove serije. Odnosi se na praistoriju i stari vijek i u njoj su postavljeni temelji pristupa istoriografiji geografskog područja, koje obuhvata granice današnje Crne Gore. Od samog početka taj prostor je posmatran objektivno, kao mjesto susreta različitih kultura i tradicija i ta multikulturalna orijentacija obilježava sve tri knjige. One pokazuju koliko su istorijska zbivanja bila dinamična i burna, kako su se različite kulturne i duhovne tradicije prožimale i kako su kroz vjekove čuvale svoj identitet i gradile se kroz međusobna ukrštanja. Pišući istorijat prostora, Manja Radulović-Vulić izbjegava zamke ideologizacije i politizacije ovih pitanja i odlučuje se za predstavljanje multinacionalnog i multikonfesionalnog nasljeđa, što je kao koncept bilo i smjelo i inovativno.

Prije svega, ovaj koncept je otvorio prostor da se iz muzikološkog ugla sagledaju i protumače arheološki nalazi, koji se odnose na vrijeme prije naseljavanja Slovena, odnosno predstave razvojni tokovi u

---

¹⁵ Ona je inspirisala nastanak prve istorije muzike na južnoslovenskom tlu. Autorski tim činili su Josip Andreis, Dragotin Cvetko i Stana Đurić-Klajn. Knjiga *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji* sadržavala je preglede hrvatske, slovenačke i srpske muzike, dok je kulturama drugih naroda Jugoslavije posvećen samo kratak uvodni tekst iz pera Josipa Andreisa. Autor eksplicitno konstatuje: „Jugoslavenska muzička kultura u svom historijskom toku u stvari je rezultat nastojanja Slovenaca, Hrvata i Srba.” Ali, da čitaoc ne ostavi bez informacija, on na četiri stranice izlaže podatke u vezi sa razvojem muzičkih kultura na području Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Podaci za Crnu Goru odnose se na XIX i XX vijek. Cf. Josip Andreis, Dragotin Cvetko i Stana Đurić-Klajn. *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*. Zagreb: Školska knjiga, 1962.

¹⁶ Na ovaj način nijesu koncipirani samo radovi Andreisa, Cvetka i Đurić-Klajn, već i pozniji tekstovi Roksande Pejović. Cf. Roksanda Pejović. *Istorija muzike jugoslovenskih naroda. op. cit.*; Роксанда Пејовић и сарадници. *Српска музика (од насељавања словенских племена на Балканско полуострво до краја XVIII века*. Београд: Универзитет уметности у Београду, 1998.

praistoriji i starom vijeku, što je nužno oduzelo nacionalni predznak kazivanjima. Ovakav koncept biće potom primijenjen i u knjizi sarajevskog muzikologa Ivana Čavlovića, objavljenoj desetak godina kasnije. Ona je posvećena istoriografskom pregledu muzike u Bosni i Hercegovini.¹⁷ Čavlovićev tekst, koji se odnosi na praistoriju i stari vijek, vrlo je kratak — od 25. do 29. stranice — i donosi netačan podatak da se arheološko nalazište Crvena stijena nalazi na tlu Bosne i Hercegovine, u okolini Trebinja. Oslanjajući se na radove Đure Baslera¹⁸ i Envera Imamovića,¹⁹ Čavlović ove najstarije nalaze datira u vrijeme prije 25.000 godina i ovim pitanjima posvjećuje šest redova svog teksta. Način na koji je Manja Radulović-Vulić pristupila obradi ove teme može da ilustruje njen istraživački metod, obuhvatnost pristupa, preciznost sa kojom se podaci navode, i nadasve, autorku kao nadahnutog mislioca sposobnog ne samo da problematizuje i u odgovarajućem kontekstu objasni naučne podatke, već i da čitaocu pruži odgovarajuća objašnjenja, elokventno i nadahnuo.

Praistoriji autorka posvjećuje dva obimna poglavlja: „Muzički instrumenti i kulturni predmeti iz pećine/okapine Crvena stijena” (13–27) i „Kulturni predmeti i idiofoni iz drugih praistorijskih nalazišta” (28–40), oba opremljena bogatim ilustrativnim materijalom (u prvom četiri, a u drugom pet stranica originalnih fotografija). Značajno je istaći i da se u prvom poglavlju autorka poziva na osamnaest bibliografskih referenci (u 23 napomene), a u drugom na novih osamnaest referenci (u 27 napomena), te da su citirani radovi i na njemačkom i na francuskom jeziku. Već i ovi sumarni podaci nedvosmisleno potvrđuju sudove o vrijednosti i karakteru naučnoistraživačkog rada Manje Radulović-Vulić.

Temeljnost njenog pristupa posebno se može ilustrovati prikazom sadržaja prvog poglavlja posvećenog pećini/okapini Crvena stijena. Prvo, arheološki nalazi sagledavani su u širem kontekstu, kao dio razvojnih procesa „šireg područja Mediterana” i istaknuto je da „ovo nalazište ima značaj jedne od najvećih praistorijskih naseobina u Evropi”, zajedno sa

¹⁷ Ivan Čavlović. *Historija muzike u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Muzička akademija, 2011. U spisku korišćene literature nema radova Manje Radulović-Vulić.

¹⁸ Đuro Basler. „Koštana zviždaljka iz Crvene stijene”. *Glasnik društva za nauku i umjetnost Crne Gore*, II, Titograd, 1975, 105–110.

¹⁹ Enver Imamović. „Tragovi muzičke kulture na tlu BiH u prehistorijsko i antičko doba”. *Muzika*, II/4(8), 1998, 13–16.

nalazištima iz Francuske, Češke, Poljske i Mađarske. Lokalitet Crvena stijena predstavljen je precizno geografski („iznad lijeve obale Trebišnjice, na visini od 800 metara, u blizini sela Petrovići kod Nikšića), ali i istorijski (čini ga „više od trideset do sad otkrivenih kulturnih slojeva, koji gotovo u kontinuitetu povezuju dugu epohu paleolita sa željeznim dobom”). Autorka se služi nalazima arheologa, ali im daje novo objašnjenje, postavljajući ih u kontekst aktuelnih saznanja muzikološke nauke. Tako ističe da među nađenim predmetima idiofoni instrumenti, vjerovatno, imaju i kultnu funkciju, a najstariji nalaz iz dvanaestog stratuma, čija je starost procijenjena kao duža od 40.000 godina, određuje kao pripadnika žanra *signalne svirale*. Dat je precizan opis instrumenta: „dužine oko 5 cm, napravljen je od probušene kosti divokoze (*Rupicapra rupicapra*). Sa otvorom približno istog obima na objema bočnim stranama i sa uglačanim gornjim dijelom kosti (...)”, nedvosmisleno je opredijeljena njegova funkcija (*signalna svirala*) i ukazano da je „arheolozi cijene kao rijedak primjer savršenosti”. Pažnja je zatim posvećena i drugim srodnim nalazima iz desetog sloja koji se vezuje za epohu orinjasijena, odnosno mlađeg paleolita (vrijeme između 35.000 i 10.000 godina prije nove ere). U pitanju su dva instrumenta, jednostavnije obrađena, sa po jednim bočnim otvorom, približno iste veličine, kao i dva manja fragmenta, takođe jednostavnije obrađena. Napravljeni su zatim poređenja sa srodnim nalazima u Hrvatskoj. Autorka predstavlja i dileme koje postoje u arheološkoj nauci kada je u pitanju određenje funkcije ovih koštanih svirala jer ih neki istraživači ne smatraju instrumentima, već simboličnim predmetima, koji su nošeni poput priveska. Predstavljene su jasni argumenti za izabrana određenja, i to je dodatno potkrijepljeno navodima o drugim, mlađim nalazima na istom lokalitetu, koji se odnose na mlađe kameno doba, kada postoji više aerofona napravljenih od jelenjeg roga ili od cjevanića većih sisara. Na ove instrumente u stručnoj literaturi autorka ukazuje po prvi put, precizno ih opisujući i iznoseći pretpostavke o mogućoj funkciji. Istaknuti su i drugi vrijedni nalazi poput jedne šuplje kosti žutokljunog labuda duge 61 mm (iz devetog sloja). Izlaganje zaokružuje analiza nalaza iz drugog kulturnog sloja Crvene stijene, gdje se pored životinjskih rogova i kostiju sriječju i pljosnate ljuštore morskih školjki, koje su mogle biti korišćene kao udaraljke, tipa *krotala*, kao i drveni simbol sunčevog kulta: okrugla, sa obje strane izvanredno uglačana

kamena ploča, danas najstariji identifikovani simbol ovog kulta na čitavom području Crne Gore, o čemu je u narednim poglavljima više raspravljano. U drugom poglavlju su podjednako sistematično i pregledno predstavljene nalazi iz vremena neolita sa drugih lokaliteta: pećina Odmut u dolini Pive kod Plužina, Vranjaj iznad Herceg Novog, kao i više drugih pećina, okapina, pripećaka i gradina.

U narednih devet poglavlja knjige²⁰ na istim metodološkim principima — na temeljnosti i obuhvatnosti istraživačkog zahvata, na znalackom korišćenju komparativnog metoda, na visprenoj problematizaciji, inovativno i smjelo — autorka sistematično izlaže i tumači podatke vezane za uticaje kultura antičke Grčke i Rima na području Crne Gore. Pritom, posebno naglašava one momente koji i danas svjedoče o postojanju kontinuiteta ovih tradicija u narodnim običajima i vjerovanjima. Završno poglavlje knjige odnosi se na pregled razvojnih procesa od IV do VII vijeka, koji obilježavaju susret dominantnih paganskih vjerovanja i ranog hrišćanstva, a posebna pažnja posvećena je analizi odnosa zapadnih i istočnih uticaja, tako da je napravljena svojevrsna priprema sadržaja druge knjige, koja se odnosi na sagledavanje spomenika muzičke istorije ranog srednjeg vijeka na prostorima Crne Gore.

Drugi tom knjige *Drevne muzičke kulture Crne Gore* predstavlja studioznu raspravu o interpretaciji izvora, u nauci poznatih i obrađivanih, ali sada po prvi put osvijetljenih iz ugla muzičkog znalca. Krug pitanja koji je analiziran — slovenske paralele, hristijanizacija, prožimanje vizantijskih i rimskih uticaja sa slovenskim nasljeđem, odjeci bogumilskog pokreta i glagoljaške tradicije na ovim prostorima, pitanja vezana za problematiku svjetovnog muziciranja — na obuhvatan način zahvata sve bitne aspekte muzičke istorije ranog srednjeg vijeka. Autorkino višegodišnje brižljivo studiranje nagrađeno je izvanrednim otkrićima i čitaocima su ekskluzivno prezentirane kod nas nepoznate transkripcije neumskih rukopisa, ali i obilje drugih, ništa manje značajnih podataka za upotpunjavanje naših znanja o muzici ovog razdoblja. Većina rukopisa nalazi se danas u stranim biblioteka i arhivima, i bio

²⁰ „Muzički simboli na ilirskim pećinskim crtežima”, „Ilirski muzički instrumenti”, „Pogrebni običaji”, „Ritualne igre”, „Religija, kultovi, legende”, „Od kulta do teatarske maske”, „Predominacija rimske kulture”, „Tragom scenskih i drugih javnih igara”, „Ranohrišćanske simbioze”.

je potreban nemali trud da se do njih dođe. Pored neumskih rukopisa, brižljivo su studirana brojna druga dokumenta: drevni zapisi legendi, povelje, oporuke, ljetopisi i drugi indirektni izvori, između ostalih i oni koji se odnose na arhitekturu. U metodološkom smislu posebno treba istaći da se u koncipiranju teksta naročito ističe autorkina briga za buduće istraživače. Ona se ogleda u brižljivosti navođenja izvora, rasvjetljavanju puteva kojima se došlo do određenih saznanja (što u nauci nije uvijek običaj), nastojanju da se objasne pojmovi, osvijetli širi kontekst, napravi paralela sa srodnim istraživanjima na drugim prostorima i komparacija sa drugim oblastima umjetnosti kao i opštim kulturološkim studijama.

Rad Manje Radulović-Vulić donio je obilje novog, podjednako u metodološkom prilazu istraživanju kao i u otkrivanju novih činjenica, od kojih mnoge, kako je istaknuto, imaju puni ekskluzivitet. Polazeći od rezultata različitih naučnih disciplina — arheologije, filologije, etnologije, istorije, etnomuzikologije, paleografije i organologije — autorka je pokazala izvanredno poznavanje relevantne literature, ali i sposobnost da izvore na nov način interpretira. Izlaganje odlikuje sistematičnost, zaokruženost i cjelovitost. Autorka je računala da će čitaoci naći ne samo u uskom krugu stručnjaka i poznavalaca ovih naučnih oblasti, već i među mladima, studentima muzike, koji se po prvi put susrijeću sa sličnim materijalom. Zato je sa pedantnom strpljivošću precizno tumačila sve ključne pojmove, što knjige čini razumljivim i bliskim svakom zainteresovanom čitaocu. Sam tekst je oblikovan polemično i odlikuje ga smjelost interpretacija i iznesenih pretpostavki.

Na ovo izlaganje nadovezuje se autorkina treća knjiga, *Muzička kultura Crne Gore (XIII–XV vijek)*, u kojoj su obrađivani pozni srednji vijek (XIII–XV) i prva tri stoljeća novog vijeka. Objavljena je posthumno, na osnovu sačuvanih rukopisa, a za izdavača je bio poseban izazov da na osnovu marginalija i katkad nepotpunih uputa obezbijedi kvalitetan ilustrativni materijal, te očuva standard brižljivog oblikovanja teksta, koji je postavljen u prethodne dvije knjige.

Metodološki autorka je i ovdje bila oslonjena na pozitivna iskustva prethodnih studija i u svom pregledu razvojnih tokova i procesa u naznačenim periodima oslanja se na rezultate istorijskih, socioloških i kulturoloških istraživanja, kao i na rijetke i, do sada, problemski ograničene muzikološke radove posvećene srednjem vijeku. O kompleksnosti

istraživačkog zahvata svjedoče podaci o istraživanim arhivama, fondovima i bibliotekama: knjižni fond Nacionalne biblioteke Crne Gore „Đurđe Crnojević” na Cetinju, Centralna univerzitetska biblioteka u Podgorici, Biblioteka CANU, Biblioteka Franjevačkog samostana sv. Klare u Kotoru, Biblioteka Kotorske biskupije, kao i brojne strane biblioteke. Obradeni su: Depo starih rukopisa francuske nacionalne biblioteke u Parizu, Odjeljenje teatar — muzika italijanske nacionalne biblioteke Marcijana u Veneciji i Odjeljenje za stare rukopise Nacionalne univerzitetske biblioteke u Torinu.

U knjizi je posebna pažnja posvećena pokušaju rekonstrukcije rada kotorskog i barskog skriptorijuma. Do danas je sačuvan samo mali dio nekadašnjeg ogromnog knjižnog blaga, a administrativno-pravni izvori daju posredna svjedočanstva o više od četrdeset misala, brevijara, psaltira i antifonara, korišćenih u crkvama zapadnog kanona. Brižljivim iščitavanjem dokumenata otkrivaju se brojni vrijedni podaci, koji su svjedočanstva razvijene muzičke prakse, postojanja horskog pjevanja i djelatnosti kapelnika, glagoljaške prakse u kotorskom distriktu, kao i opisi gradnje instrumenata. Ekskluzivitet ove knjige je detaljno predstavljanje djelatnosti Gijoma Adama, barskog nadbiskupa iz prve polovine XIV vijeka. Dvije Adamove službe i mise, *Jedanaest hiljada djevice* i *Gospa od snijega* (dio rukopisa BNF *Latin 916* iz Depoa starih rukopisa francuske nacionalne biblioteke u Parizu) u knjizi dobijaju temeljno predstavljanje i analizu. Nažalost, to je samo jedan od brojnih vrijednih rukopisa, koji su tokom vjekova otuđeni i danas nijesu u posjedu Crne Gore. No, ime Gijoma Adama ostaje zabilježeno u povijesti crnogorske muzike kao prvo kompozitorsko ime u srednjem vijeku za koje se danas zna, što je istovremeno i dokaz da je Barska nadbiskupija u to vrijeme bila prestižno kulturno središte.

Pažnja je zatim posvećena nizu drugih pitanja: analizi ćirilskih rukopisa, sačuvanih u brojnim manastirima (Nikoljac kod Bijelog Polja, Cetinjski manastir, Manastir Svete Trojice kod Pljevalja, Bogorodičina crkva na ostrvcetu Gorici i drugi), koji datiraju iz XIII i XIV vijeka. Prostor u knjizi dobijaju: predstavljanje muzičkih instrumenata na likovnim spomenicima; istraživanja i tumačenja obreda i običaja, kao i svjedočanstava o vidovima svjetovnog muziciranja. Napravljen je osvrt na sačuvane instrumente, ukazano je na odjeke renesanse u djelatnosti

Crnojevića štamparije (osnovane 1493) i iz ugla muzike sagledane su kotorske liturgijske ikunabule i postikunabule.

Nastupanje turskog perioda, u kojem su postepeno zamirale gotovo sve muzičke aktivnosti, istraživanje usmjeravaju na dio Boke Kotorske, koja je bila pod mletačkom upravom. Nepostojanje direktnih muzičkih spomenika iz ovog perioda nametnulo je potrebu komparativnih proučavanja renesansne i barokne književnosti i likovnih umjetnosti, što je dalo dragocjene podatke o raznovrsnim oblicima muzičke kulture. Osvijetljeno je bogato nasljeđe Božidara Vukovića Podgoričanina (devet knjiga objavljenih između 1519. i 1540. godine), ali i drugih venecijanskih štampara. Ukazano je na značaj djelatnosti vladike Vasilija (1708–1766) za njegovanje muzike i postavljanje temelja njenom budućem razvoju. Detaljno je analizirano likovno nasljeđe kao dragocjeni izvor za upoznavanje muzike tog vremena.

U kontekstu proučavanja pjesničkog i dramskog nasljeđa posebna pažnja posvećena je budvanskom pjesniku Krstu Ivanoviću, koji je u Veneciji radio kao libretista opera. Dosadašnja istraživanja Ivanovićevog rada Manja Radulović-Vulić dopunjava prezentiranjem niza fragmenata iz opera koje su italijanski kompozitori stvarali prema njegovim libretima.

U muzici novog vijeka, kao i u prethodnim studijama, sagledavana je svjetovna tradicija kroz prikaz viteških igara i karnevalskih zabava. U teškim prilikama za opstanak hrišćanstva pod osmanlijskom upravom posebno mjesto dobilo je predstavljanje pokreta za ujedinjenje hrišćanskih crkva i pojava crkava sa dva oltara, veoma česta u XVII i XVIII vijeku. Međutim, sagledani su i spomenici islamske kulture — školstvo, duhovno graditeljstvo, kao i sačuvani rukopisi i ukazano je na potrebu dodatnih istraživanja u ovoj oblasti.

Autorka se bavi i albanskim spomenicima sa ovih prostora. Zanimljiva je analiza Vivaldijevih autografa, posebno djelova iz opere *Skenderbeg* (1718), kao i djela dvojice Francuza, F. Rebeli i F. Frankera, koji su se u svojim operama-serijama, takođe, bavili albanskim nacionalnim junakom.

U zaključnom poglavlju pregledno i jezgrovito sumirana su prethodna izlaganja i izdvojeni su najznačajniji rezultati. Knjigu zaokružuju neophodni registri (imenski, predmetni i drugi), spisak likovnih priloga i izvora.

I treća knjiga Manje Radulović-Vulić može se ocijeniti kao kapitalni doprinos muzikološkim istraživanjima u Crnoj Gori. Njena erudicija, sistematičnost u istraživačkom radu i prezentiranju rezultata, značajko povezivanje i interpretiranje činjenica postavili su sigurne temelje budućem razvoju discipline. Posebna vrijednost njenih knjiga je da one, pisane bogatim, osobenim jezikom savršene jasnoće i izoštrenosti misli, što i najsloženije teme čini komunikativnim, predstavljaju naučno štivo, koje se ne obraća samo čitaocu sa uskog muzičkog područja, već mogu da budu prihvaćene i korišćene od strane šire kulturne javnosti.

LITERATURA

1. Andreis, Josip, Dragotin Cvetko i Stana Đurić-Klajn. *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*. Zagreb: Školska knjiga, 1962.
2. Andreis, Josip. *Povijest glazbe 3*. Zagreb: Liber, Mladost, 1976.
3. Basler, Đuro. „Koštana zviždaljka iz Crvene stijene. *Glasnik društva za nauku i umjetnost Crne Gore*, II, Titograd, 1975, 105–110.
4. Cvetko, Dragotin. *Južni Sloveni u istoriji evropske muzike* (prev. Marija Mitrović). Beograd: Nolit, 1984.
5. Čavlović, Ivan. *Historija muzike u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Muzička akademija, 2011.
6. Imamović, Enver. „Tragovi muzičke kulture na tlu BiH u prehistorijsko i antičko doba”. *Muzika*, II/4(8), 1998, 13–16.
7. Krajačić, Gordana. „Crnogorska muzika. Umjetnička muzika”. U Krešimir Kovačević (gl. urednik). *Muzička enciklopedija 1* (drugo izdanje). Zagreb: JLZ, 1971, 378–379.
8. Kovačević, Krešimir (gl. urednik). *Muzička enciklopedija 1* (drugo izdanje). Zagreb: JLZ, 1971.
9. Kovačević, Krešimir (gl. urednik). *Leksikon jugoslavenske muzike 2*, Zagreb: JLZ „Miroslav Krleža”, 1984.
10. Milošević, Miloš. *Muzičke teme i portreti*. Podgorica: CANU, 1983.
11. Pejović, Roksanda. „Muzika slovenskih plemena u vreme njihovog dolaska na Balkansko poluostrvo”. U: *Istorija muzike jugoslovenskih naroda*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1983, 3–5.
12. Пејовић, Роксанда и сарадници. *Српска музика (од насељавања словенских племена на Балканско полуострво до краја XVIII века*. Београд: Универзитет уметности у Београду, 1998.
13. Radulović-Vulić, Manja. *Drevne muzičke kulture Crne Gore I–II*. Cetinje: Univerzitet Crne Gore, Muzička akademija Cetinje, 2002.
14. Radulović-Vulić, Manja. *Muzička kultura Crne Gore, XIII–XVIII vijek*. Podgorica: CANU, 2009.

Sonja MARINKOVIĆ

MUSICAL WORK OF JELENA MANJA RADULOVIĆ-VULIĆ

Summary

Among the pioneers of musicological research in Montenegro, Manja Radulović-Vulić has a special place. Due to the long duration of her engagement and the scope of her contributions, she is not only among the first to systematically engage in historiographical research of music on the soil of Montenegro, but it must be pointed out that even today, fifteen years after her death and with numerous published books in this field, we can state without any reservation that the results of her work are unparalleled. Although there is a need to research and evaluate her overall musicological work in the fields of essay writing, music criticism, journalism and lexicography, in this article the attention is focused on three major publications: two volumes of the book *Ancient Musical Culture of Montenegro* and, as their logical continuation, *Musical culture of Montenegro XIII–XVIII century*. It is with these voluminous overviews, which refer to a long period of time from prehistory to the end of the 18th century, that the author establishes Montenegrin musical historiography and sheds light on the ancient past in a completely new way. Book reviews and evaluations by the professional public gave a positive judgment about the value of this unusual undertaking, and today there is no need to reconsider those judgments. The aim of this paper is to start a discussion on some important questions that were open at the time, first of all, in the methodological sense and thus contribute to the interpretation of the accomplished undertaking.

